

УДК 284;261.7

Людмила Филипович

Протестантизм та його роль в утвердженні релігійного багатоманіття світу

Досліджується роль протестантизму в утвердженні і розвитку релігійного різноманіття Європи та світу. На відміну від богословів католицизму і православ'я, які в появі протестантизму вбачають злу волю сатанинських сил, академічне релігієзнавство розглядає дегомогенізацію Європи як природній процес. Однією із закономірностей релігійного поступу є диверсифікація матірнього віровчення у формі нових богословських концепцій та церковних інституцій. Протестантизм в процесі пошуку своєї ідентичності подолав складний шлях від антикатолицизму і протиставлення себе існуючим інституціям до усвідомлення своєї деномінаційної самодостатності і необхідності мирного і рівноправного співжиття різних релігійних структур в умовах духовного і світоглядного плюралізму на основі визнання і поваги свободи віросповідання і свободи совісті.

Ключові слова: протестантизм, релігійне різноманіття, диверсифікація релігії

Liudmyla Fylypovych

Protestantism and its role in promoting of religious diversity of the world

The role of Protestantism in establishing and development of the religious diversity of Europe and the world is explored. Unlike Catholic and Orthodox theologians, who see the evil will of satanic forces in appearance of Protestantism, academic religious studies scholars consider the dehomogenizing of Europe as a natural process. One of religious progress trends is the diversification of the maternal faith in the form of new theological concepts and religious institutions. Protestantism in their searching of identity has overcome the difficult path from the anti-Catholicism and opposition to existing institutions to realization of its own denominational self-sufficiency. Protestants sought a peaceful and equitable coexistence of various religious structures in terms of spiritual and ideological pluralism based on recognition and respect for freedom of belief and freedom of conscience.

Keywords: Protestantism, religious diversity, diversification of religion

Від часів свого постання і донині протестантизм як сукупність різноманітних течій в християнстві, що відокремлювались від матірньої Церкви, спочатку католицької, а потім і власних протестантських, істотно вплинув на дегомогенізацію духовного простору Європи. Останній, на відміну від інших частин світу, загалом притаманна переважно християнська одноманітність. Тривалий час вона була і зараз ще залишається фактично двополярною – язичницько-християнською (не беручи до уваги діаспорних іудеїв чи мігрантів-мусульман). Такий тренд Європа, як бать-

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

ківщина протестантизму, зберігала аж до ХХ ст., коли почали з'являтися не тільки знання про інші релігії, але й їх живі носії, що колективно представляли відмінну від християнства релігію. Переважно завдяки протестантизму, що зруйнував католицьку монополію в європейських країнах, почався фактично процес урізноманітнення релігійної карти Європи. Протестантизм деномінізував християнство, запропонувавши світові варіативне розуміння вчення Ісуса Христа та прочитання Біблії, не кажучи вже про специфічну рефлексію щодо соціальних питань. Крім того, через утвердження свободи віросповідання в християнстві, протестантизм вийшов на захист свободи релігії і свободи совісті взагалі, що відкрило нові можливості для християнського екуменізму та міжрелігійного діалогу.

Протестантські церкви усвідомлювали свою роль у децентралізації християнства, називаючи це по-різному: реформування, реформація, повернення до джерел, відродження, пробудження, оновлення, очищення, нове об'явлення тощо. Православні і католики сприймали і деякі й досі сприймають протестантів як єретиків, сектантів, відступників. Але як би не називався сам факт появи протестантизму, об'єктивно він призвів до ще більшої втрати єдності християн, якщо можна говорити про таку навіть за часів його апостолів, до поглиблення розділення між християнами, до утвердження розмаїття їх спільнот. Напередодні 500-літнього ювілею Реформації постає питання про наслідки протестантизації Європи, про роль протестантизму у розділенні християнства, появі релігійного розмаїття та формуванні принципів релігійної свободи та свободи совісті.

В академічному релігієзнавстві і в конфесійному богослов'ї вивчається протестантизм в межах виключно християнських, тобто те, як протестантизм утверджував сам себе в християнському світі або як його не приймали інші християни. Добре відомі наукові пошуки природи католицької контрреформації, причин появи православних автокефальних церков, національного відродження в європейських країнах тощо. Мало хто цікавиться тим, як протестантизм вплинув на інші релігії або секулярну культуру, а тим більше – на диверсифікацію духовного, зокрема релігійного життя Європи і світу. Тому дане дослідження в контексті постійного урізноманітнення релігій і появи нових релігійних і псевдорелігійних явищ є абсолютно доцільним, оскільки з'ясовує

механізми і логіку розвитку конфесії (деномінації). А якщо врахувати, що і після 500-літньої історії протестантизму потрібно доводити свою християнськість і право на своє існування, постійно відбиваючись від необгрунтованих звинувачень з боку православних і католиків, то ревізія «добрих справ» протестантів з метою подолання безлічі міфів і стереотипів як ніколи є актуальною.

Мета статті – дослідити, яким чином протестантизм вплинув на втрату Європою своєї відносної релігійної гомогенності, вплинув на децентралізацію християнства, на деномінаційне збагачення Церкви, на зміну богословських інтерпретацій єдності Церкви та відмови від єдиноістинності однієї з них, на визнання рівнозначності різних шляхів до Бога, на необхідність внутрішньо християнського і міжрелігійного діалогу, а також на утвердження свободи віросповідання і свободи совісті.

Всесвітня історична наука епохи, що передувала Реформації, називає кризою християнського світу, яка датується серединою XIII – кінцем XV ст. [1, с. 398–484]. Саме в цей період відбувалися події, які кардинально змінили обличчя не тільки Європи. В надрах старого світу почали формуватися паростки нового соціально-політичного, культурного і духовного життя.

Світський Ренесанс і релігійна Реформація стали альтернативою традиційному суспільству. Вони потужно заявили про себе у гуманістичному мисленні, у новій теології, у наукових та географічних відкриттях, тобто у тому новому, що співіснувало із народною вірою у ворожіння, астрологію, дива, чари, відьомство, знахарів, привидів, чаклунок тощо. При цьому авторитет церкви, що раніше поставав джерелом будь-якої влади і порядку, ганьбливо падав, а це призвело до заміни достатньо стійкої і впорядкованої середньовічної цивілізації новим устроєм, який народжувався в результаті дезінтеграції європейського суспільства [1, с. 487]. Відомі історичні факти спокушають пояснити Реформацію і походження протестантизму винятково кризою церкви. Однак, крім чисто релігійних причин, є підстави говорити про вплив такої характерної ренесансної ознаки, як «незалежність думки», яка народилася поза межами, а, можливо, і всупереч християнству.

Релігія в умовах втрати церквою своєї влади все більше ставала цариною індивідуального сумління. Багато галузей людської життєдіяльності звільнялись від контролю церкви, яка претендувала на монополію в усіх

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

сферах суспільного життя, прагнула тотально панувати всюди. Нова людина не потребувала жодного щодо себе зовнішнього авторитету: успіх її життєдіяльності залежав лише від власного таланту і праці. Не заперечуючи Бога, нове мислення не сприймало людину безпорадною іграшкою Провидіння, пригнічену незбагненим функціонуванням усього навколишнього і своєї власної природи. На зміну пануючій концепції всеохопного гріха приходять усвідомлення людських можливостей, які можна і треба використати для розгадування таємниць Божого світу. Формується думка, що долю людини можна контролювати, а долю світу – поліпшити [1, с. 488–489].

Наприкінці XV ст. Європа опинилась напередодні своєрідної духовної революції, причини якої, на думку авторитетних західних вчених, «слід передусім шукати в духовній сфері». Відомий англійський історик, автор світового бестселера Н. Дейвіс переконаний, що «коріння і Ренесансу, і Реформації залягало в царині ідей», які генерували тогочасні інтелектуали, християнські гуманісти [1, с. 493]. Крім свободи думки, яку вони представляли і відстоювали, гуманісти продемонстрували відхід від теократичного і утвердження антропоцентричного погляду на світ, пошанування людської гідності, відстоювання унікальності і значущості кожного індивіда, чим в наступному скористався протестантизм, наголошуючи на індивідуальному сумлінні.

Виникає небезпека нездоланої суперечності між 1) прагненням людини до незалежності та свободи, яка потребувала подолати всілякі перешкоди й заборони, а отже й утвердження її самодостатності та 2) одвічними істинами християнства. На відміну від світського Ренесансу, котре так і не примирилося з Богом, християнство згладило конфлікт двох світоглядів – світського і релігійного. Воно запропонувало своєрідний синтез між вірою та розумом, традиціями і новаціями, звичаями і переконаннями. Тогочасне мислення утримувало в собі і віру в Бога, і віру в Людину. До речі, цей синтез з часом в новітній історії був втрачений, коли, за словами М.Бердяєва, «Бог став ворогом людини, а людина – ворогом Богові».

Поява в ренесансний період світських тем не витіснила релігію остаточно: і освіта, і мистецтво, і література, і архітектура, і навіть наука продовжували обертатися навколо традиційних християнських смислів і символів.

Тому Реформацію, результатом якої став Протестантизм, важко уявити поза могутнім впливом Ренесансу. При цьому в нас немає підстав сприймати Реформацію лише як продовження Ренесансу. Реформація відбувалася на хвилі релігійного відродження, відродження католицької віри. Ініціатори Реформації не ставили перед собою мети розколоти християнство чи похитнути непорушність католицизму. Вони боролися за очищення церкви, за повернення її до джерел віри Христа. Реформація, яка почалася як рух за реформу Римо-Католицької Церкви, врешті завершилася заснуванням нових церков, дуже схожих на перший погляд на вже існуючі. Але мотивуючим началом для протестантів в організації свого духовного життя стало бажання бути альтернативним шляхом існування християн.

Як загалом ставитися до цієї Події? Деякі протестантські богослови її сприймають як трагедію: «Схизма 1054 року між християнами на західних і східних призвела до другої схизми, але вже всередині самого західного християнства» [2, с. 73]. Не завжди будучи історично об'єктивними, конфесійно зорієнтовані дослідники ностальгічно резюмують: «Реформація просигналізувала, що епоха нерозділеного західного християнства завершилася, подібно тому, як і наступив кінець єдиній західноєвропейській культурі» [2, с. 69].

Історики християнства не мають підстав вважати, що Христова церква була єдина не тільки напередодні появи протестантизму, але й навіть в часи первісного християнства. Розбіжності між першими послідовниками Христа, його апостолами та учнями, між Отцями Церкви та богословами призвели до церковних розколів, до появи різноманітних сект, які у різний спосіб аж до 787 року засуджувалися вселенськими соборами.

Тому, говорячи про роль протестантизму в децентралізації християнства, маємо на увазі, що протестанти не були першими, хто похитнув єдність християн. Не протестанти призвели до розколу християнства, а черговий розкол в Європі – соціально-економічний і політичний, що охопив всі європейські країни – породив протестантів. Моральне падіння духовенства, орієнтованість церкви на матеріальні багатства, відсутність такої звичної побожності та традиційного добродійства, втрата церковної репутації, світський кар'єризм, продаж індульгенцій, «довершена розбещеність Риму» та його верховних правителів – все це поділило суспільство на прихильників і адвокатів церкви та її опонентів. Німець-

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

кий чернець-августинець Мартин Лютер акумулював незадоволення людей (і церквою римською, і світською імператорською або локальною владою) та очолив суспільне протест, висловивши його у відомих 95 тезах – аргументах проти індульгенцій, які оприлюднив 31 жовтня 2017 р. у Віттенбергу. Наслідки цієї непокори, яка призвела до публічних дискусій монаха з єпископатом та спричинила відлучення його від церкви, не злякали Лютера. «На тому стою і не можу інакше», – ця немислима для того часу формула свободи індивідуального сумління стала базовою для знаменитої формули свободи володаря у справах релігії: *cuius regio, eius religio* – чия влада, того й віра. Від 1531 року, після підписання Аугсбурзького «Символу віри» – протестантського маніфесту і створення військового Шмалькальденського союзу, протестантська церква існує як самостійна від католиків структура у різноманітні течії свого конфесійного вияву. Правда, протестанти вимушені були боронити свою віру у війнах (див.: німецькі релігійні війни імператора проти протестантських володарів 1547–1551; французькі релігійні війни гугенотів проти католицької ліги з 1562 до 1629; тридцятилітня війна 1618–1648 проти деяких протестантських володарів та їхніх союзників).

«Лютеранський рух протесту роздмухувала низка паралельних подій, кожна з яких розсувала рамки протестантства, – напише Н. Дейвіс [1, с. 504], досліджуючи появу цвінгліанства, анабаптизму, менонітства, унітаризму квакерства, пуританства, англіканства, кальвінізму тощо. З персональної героїчної незгоди з Римом виросло ціле гроно антикатолицьких рухів, які, самі того не бажаючи, створили нову багатоконфесійну реальність, об'єднану сьогодні поняттям Протестантизм.

Кількість протестантів в перші роки їх появи не могла бути значною, оскільки протест проти католицької церкви, вихід з католицької общини, заява про свою не-, а частіше анти-католицьку віросповідність була небезпечною справою. Згадаємо, що 24 серпня 1572 року тільки в Парижі вбили 3 тис. протестантських лідерів. Боротьба з протестантами-гугенотами вилилась у масову різню, відому як Варфоломійська ніч. Наступного дня король Франції Карл IX розпорядився припинити вбивства, але ситуація вийшла з-під контролю і знищення протестантів тривало до жовтня, охопивши інші французькі провінції – Руан, Ліон, Бордо і Орлеан. За оцінками істориків, тоді було вбито близько 70 тисяч протестантів по всій країні.

Поступово протестантизм з елітарної релігії, яку приймали освічені представники новонароджених соціальних верств населення, ставав віросповіданням широких мас народу.

Чим же, окрім своєї критики тогочасної католицької церкви, приваблював протестантизм?

Перш за все своїми відомими принципами *Sola scriptura* («тільки Писанням»), *Sola gratia* («тільки благодаттю»), *Sola fide* («тільки вірою»), *Solus Christus* («тільки Христос») та *Soli Deo gloria* («тільки Богу слава»). Вони складають ядро віровчення і практики протестантів. Проголошуючи всезагальність священства і рівність всіх людей перед Богом, коли стираються відмінності між вірянами і духовенством, протестанти піднесли свободу і права особистості на власний пошук, власні переконання і вибір. Людина у них персонально відповідальна за своє життя і свою віру. Згідно з протестантським світобаченням, вона отримувала можливість прямо звертатися до Бога без будь-яких посередників і спастися тільки вірою у викупну жертву Ісуса Христа, а не добрими вчинками чи грішми як відкупленням за гріхи. Дозволивши переклад Біблії національними мовами, протестантизм гарантував віруючому право на безпосереднє особисте пізнання і вивчення Священного Писання. У віруванні протестанта нічого не було авторитетнішим за нього: людина вважалася вільною у релігійному і соціальному вимірі.

Ось уже 500 років ці ідеї живлять віру людей, приводять їх до Бога, відкривають їм Ісуса Христа. Кількість послідовників протестантизму неухильно зростає. З 2.371.416.000 християн нині у світі 1.231.050.000 є католиками, 284.704.000 – православними, а решта – різними протестантами (незалежні, євангеліки, харизмати, п'ятидесятники), тобто 851.362.000 [3].

За даними Центру з вивчення глобального християнства (Center for the Study of Global Christianity), сьогодні в світі налічується понад 40 тис. християнських деномінацій. Якщо ще 50 років тому їх було 1600, то в 2000 році 34 тисячі, а на 2025 очікується аж 55 тисяч. Прогноз на 2050 рік (70 тисяч) аж ніяк не свідчить про уповільнення чи завершення процесу дроблення або конфесійного поділу християн. Водночас зростатиме і кількість конгрегацій (релігійних громад): від 400 тис. у 1970 до 7,5 млн у 2017 [3]. Треба визнати, що збільшення кількості деномінацій і кон-

2. Реформація та її вплив на соціальні й культурні процеси в Україні

грегацій (і не тільки в християнстві, але й в усьому релігійному світі) відбувається переважно за рахунок протестантів.

На перших порах протест проти католицької церкви виливався у форму нової державної церкви. Але, крім державних чи національних церков, в XVI–XVIII століттях в результаті радикальної Реформації відродилася забута форма церковного спілкування – вільна церква, яка, будучи гонимою як католиками, так і протестантами-державниками, виступала за необхідність змін в церкві, але бачила реформу церкви не як ініціативу згори, від влади, а як широкий рух свідомих особистостей, що починають зміни з себе, прагнучи відродити себе для Христа.

Не вдаючись до аналізу непростих взаємин між різними протестантськими напрямками (а вони, зрозуміло, виникали від часу появи протестантизму – і самі по собі, і з підбурювання католицької церкви, невдоволеної втратою монополії на керування релігійним життям людей) після релігійних воєн і конфліктів неминуче поставали питання: Як жити далі? Як спілкуватися між собою католикам і протестантам, лютеранам і кальвіністам чи анабаптистам? не кажучи вже про наступні протестантські ініціативи (адвентизм, пятидесятництво, харизматизм тощо).

Практику міжденомінаційного спілкування потрібно було обґрунтувати новим богослов'ям, новим розумінням єдності Церкви, відмовившись від єдиноістинності однієї з конфесій, зокрема католицизму. Під час полеміки католиків і протестантів, яка продовжується й досі, виокремилися засадові позиції протестантів, які розглядають себе як 1) рух протесту проти вікових спотворень в християнстві; 2) як прагнення очистити і звільнити християнство від людського, оновити життя Церкви, повернувшись до джерел [4, с. 32]; 3) реформовану церкву, яка постійно реформується; 4) як нове об'явлення Бога.

Якщо на початках перед протестантами стояло завдання самовизначення, тобто виокремлення і відокремлення себе із християнського (католицького) загалу, то пізніше вони прагнули підкреслити свою християнськість, свою істинність та історичну спадковість від перших християнських громад. Свідомо відмовившись від єдиного організаційного центру і вбачаючи своє майбутнє в незалежних релігійних асоціаціях (громадах), протестанти всяк культивували добрі стосунки між собою як братами у Христі. І хоча розділення і специфіка кожної течії не давали підстав для такого братства, з часом життя навчило поважати

один одного, бо спрацьовувало при цьому «золоте правило»: стався до іншого так, як би ти хотів, щоб ставилися до тебе. Постає необхідність сформулювати принципи такого необхідного міжпротестантського (в протистоянні з католицизмом чи православ'ям), а пізніше міжхристиянського (в країнах нехристиянської традиції) і міжрелігійного (в атеїстичних державах) діалогу. Такий діалог, виходячи з практики його ведення, можливий лише на основі визнання свободи віросповідання і свободи совісті, при їх послідовному і постійному захисті, підтримці і сприянні.

Таким чином, протестантизм істотно вплинув на втрату Європою своєї відносної релігійної гомогенності, ставши вагомим чинником у децентралізації християнства (католицизму). Без сумніву, протестантизм деномінаційно збагатив Церкву. Крім того, він запропонував і богословське обґрунтування релігійного багатоманіття. Відстоюючи своє право на власний шлях до Бога, протестанти тим самим захищали рівнозначність різних форм спасіння. Свою майбутність протестанти вбачають не у відновленій первісній єдності християн у формі спільної з'єдненої церковної структури, а у мирному співжитті різних християнських церков, які на добровільних началах об'єднують вільних особистостей з різноманітним релігійним досвідом. Виступаючи за розмаїття релігійного життя, протестанти прагнуть вільної церкви у вільній державі.

1. Дейвіс Н. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Таращук, Щ. Коваленко. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. — 1464 с.
2. Blei K. Freedom of Religion and Belief: Europe's Story / Blei Karel. — The Netherland, Royal van Gorcum, 2002. — 167 p.
3. Status of Global Christianity, 2017, in the Context of 1900–2050 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: file:///D:/DOCS_2014/2017/conf/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2/StatusofGlobalChristianity2017.pdf.
4. Санников С. В. Экскурс в историю современного баптистского движения / С. В. Санников // 400-летие баптизма и принцип свободы совести : сб. материалов науч.-практ. конф. — Одеса, 2010. — 172 с.